

Петро Ричков

ІСТОРІОГРАФІЯ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ: ДОСЛІДНИЦЬКІ ПІДСУМКИ ТА АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА

Архітектурна історіографія різних епох демонструє чимало прикладів, коли важливі будівельні ініціативи органічно пов'язувалися з особою замовника. Ім'я цієї людини доволі часто ставало поряд з іменем майстра-виконавця, а в давніші часи бувало навіть так, що постать мецената виходила на перший план, стаючи визначальною при атрибуції шедеврів архітектури. Вітчизняна історіографія також подає немало подібних прикладів. Серед найбільш знаних – архітектурно-мистецькі ініціативи київських князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, митрополитів Петра Могили та Рафаїла Заборовського, гетьманів Івана Мазепи, Івана Самойловича, Кирила Разумовського та ін. Кожен з них залишив по собі історичну пам'ять не лише активною участю в суспільно-політичному житті, а й завдяки дієвому сприянню розвитку культури у найрізноманітніших її проявах.

З повним правом до почесного кола українського архітектурного меценатства слід долучити і представників князівської династії Острозьких, до спадщини яких віддавна сформувався сталий дослідницький інтерес. Протягом двох останніх століть він реалізувався в значному масиві робіт, котрі поступово еволюціонували від оглядових науково-популярних нарисів краєзнавчого спрямування до ґрунтовних наукових робіт, присвячених власне архітектурній тематиці. На сьогодні існують достатні підстави для висновку про те, що «архітектурна Острогіана» сформувалася як відносно автономне відгалуження в історичному знанні про князівську династію Острозьких і їхні володіння, розташовані у різних куточках Центрально-Східної Європи.

У вивченні архітектурної спадщини Дому Острозьких можна виділити декілька послідовних хронологічних періодів. Накопичення підставових відомостей розпочалося ще у ХІХ столітті, коли в межах різноматематичних досліджень автори подавали інформацію про час і обставини появи пам'яток, зведених на кошт представників роду. Серед авторів цих робіт були як відомі науковці, так і аматори: Микола Биков¹, Федір Білоус², Степан Голубев³,

¹ *Биков Н.П.* Князья Острожские и Вольнь. Введение в историческую записку «Пятидесятилетие Острожского Св. Кирилло-Мефодиевского Братства». – Петроград, 1915.

² *Белоус Ф.И.* Род князей Острожских, защитителей Юго-Западной Руси. – Львов, 1883; *Белоус Ф.И.* Род князей Острожских, защитителей Юго-Западной Руси. – Коломыя, 1884. – Ч. 2.

³ *Голубев С.* Археологическая заметка о памятниках старины, находящихся в некоторых

Микола Костомаров⁴, Орест Левицкий⁵, Михайло Максимович⁶, Яким Перлштейн⁷, Василь Пероговський⁸, Микола Петров⁹, Микола Предтечевський¹⁰, Лука Рафальський¹¹, Аполлон Сендульський¹², Михайло Струменський¹³, Микола Теодорович¹⁴, Микола Трипольський¹⁵, Федір Тітов¹⁶, Михайло Тучемський¹⁷,

местностях Волынской епархии // Труды Киевской духовной академии. – Киев, 1876. – Вып. 3. – С. 615-631; вып. 4. – С. 215-227.

⁴ *Костомаров Н.И.* Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. – Москва, 1990. – Кн. 1.

⁵ *Левицкий О.* Анна-Алоиза, княжна Острожская // Киевская старина. – Киев, 1883. – Т. 7, ноябрь. – С. 329-373.

⁶ *Максимович М.А.* Письма о князьях Острожских // *Максимович М.А.* Собрание сочинений. – Киев, 1876. – Т. 1. – С. 164-195.

⁷ *Перлштейн А.* Описание города Острога // Чтения в Обществе истории и древностей российских. – Москва, 1847. – С. 137-142.

⁸ *Пероговский В.И.* Бывшие православные монастыри в г. Дубне Волынской губернии, основанные князьями Острожскими // Волынские епархиальные ведомости. – Почаев, 1880. – № 28-29 (часть неофициальная). – С. 1265-1286; № 31 (часть неофициальная). – С. 1374-1390; № 32 (часть неофициальная). – С. 1438-1453; № 34 (часть неофициальная). – С. 1537-1554; *Пероговский В.* Отрывок из истории города Старокопани // Волынские епархиальные ведомости. – Почаев, 1881. – № 3 (часть неофициальная). – С. 12-13; та ін.

⁹ *Петров Н.* Краткие сведения о монастырях Волынской епархии, в настоящее время не существующих // Волынские епархиальные ведомости. – Почаев, 1867. – № 2 (часть неофициальная). – С. 32-40; № 3 (часть неофициальная). – С. 49-58; № 4 (часть неофициальная). – С. 59-71; № 5 (часть неофициальная). – С. 75-87; № 6 (часть неофициальная). – С. 91-97; № 7 (часть неофициальная). – С. 101-107; № 8 (часть неофициальная). – С. 135-148; *Петров Н.И.* Две надгробные надписи конца XVII века Константину Ивановичу и Константину Константиновичу князьям Острожским // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – Киев, 1879. – Кн. 1. – С. 79-81; [*Петров Н.И.*] Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края / Изд. П. Батюшков. – Санкт-Петербург, 1888.

¹⁰ *Предтечевский Н.* Значение князя Константина Константиновича Острожского в истории западнорусской церкви и народности. – Вильно, 1913.

¹¹ *Рафальский Л.* Путешествие по Острожскому уезду Волынской губернии в 1864-1865 году. – Почаев, 1872; *Рафальский Л.М.* Троицкий храм, бывший в г.Остроге на Волыни // Волынские епархиальные ведомости. – Почаев, 1883. – № 23 (часть неофициальная). – С. 669-681; № 24 (часть неофициальная). – С. 696-707.

¹² *Сендульский А.* Город Дубно // Волынские епархиальные ведомости. – Почаев, 1887. – № 14. – С. 585-606; *Сендульский А.* Местечко Степань Ровенского уезда // Волынские епархиальные ведомости. – Почаев, 1882. – № 35 (часть неофициальная). – С. 1126-1142; та ін.

¹³ *Струменский М.И.* Из Острожской старины. – Сергиев Посад, 1916.

¹⁴ *Теодорович Н.И.* Город Старокопани Волынской губернии, основанный в 1561 году князем Константином Константиновичем Острожским. Исторический очерк. – Почаев, 1894; *Теодорович Н.И.* Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Почаев, 1888-1903. – Т. 1-5; та ін.

¹⁵ *Трипольский Н.И.* Историческое исследование о городах, местечках и сёлах Волынской губернии Острожского уезда. – Житомир, 1880.

¹⁶ *Титов Ф.И.* Благоверный князь Константин Константинович Острожский, ревнитель православия и защитник русской народности в западной Руси. – Киев, 1908; *Титов Ф.* Путеводитель при обозрении святынь и достопримечательностей Киево-Печерской лавры и г. Киева. – Киев, 1910.

¹⁷ *Тучемский М.* Город Острог в современном кн. Константину Константиновичу Острожскому состоянии. Острожское княжество, черты домашней жизни кн. Константина-Василия по русским и польским историкам. – Почаев, 1913.

Костянтин Харлампович¹⁸, Федір Четиркін¹⁹, Афанасій Ярушевич²⁰ та інші.

Архітектонічна та мистецтвознавча тематика в працях перерахованих вчених, священників і «любителів старовини» була лише другорядною складовою, що впліталася в ширший суспільно-історичний контекст. І хоча над переважною більшістю вищезгаданих авторів тяжіла офіційна цензура, багато з праць і досі не втратили своєї вартості завдяки наведеному у них фактажу. В цьому сенсі показово, що в останні два десятиліття деякі з робіт були або перевидані у факсимільній формі, або опубліковані у перекладі на українську мову. Звичайно, цей доволі розлогий історіографічний масив потребує уважної верифікації з врахуванням актуальних здобутків, отриманих в результаті новітніх наукових досліджень.

Вагомий внесок у вивчення окремих аспектів архітектурної спадщини Волині і, зокрема, тієї її частини, яка колись перебувала у власності родини Острозьких, належить польським авторам XIX – початку XX ст., таким як Міхал Балінський і Тимотей Ліпінський²¹, Юзеф Вольф²², Юзеф Дунін-Карвицький²³, Станіслав Заленський²⁴, Станіслав Кардашевич²⁵, Юзеф-Ігнаці Крашевський²⁶, Едвард-Леопольд Рulikовський та Зигмунт Люба Радзимінський²⁷, Ян-Тадеуш Любомірський²⁸, Францішек Равіта-Гавронський²⁹, Антоній-Юзеф Ролле³⁰, Тадеуш-Єжи Стецький³¹ та іншим.

¹⁸ *Харлампович К.В.* Острожская православная церковь: историко-критический очерк // Киевская старина, 1897. – Т. 57, май. – С. 177-207; т. 57, июнь. – С. 363-388.

¹⁹ *Четиркин Ф.* Деятельность князя Константина Константиновича Острожского в пользу православия в юго-западной Руси // Волыньские епархиальные ведомости. – Почаев, 1872. – № 8. – С. 272-285; № 9. – С. 317-328; № 10. – С. 364-376.

²⁰ *Ярушевич А.* Ревнитель православия князь Константин Иванович Острожский (1461-1530) и православная литовская Русь в его время. – Смоленск, 1896.

²¹ *Baliński M., Lipiński T.* Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana. – Warszawa, 1844-1848. – Т. 1-3.

²² *Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895.

²³ *Dunin-Karwicki J.* Wędrowka od źródeł do ujścia Horynia. – Kraków, 1891.

²⁴ *Zaleski S.* Jezuiti w Polsce. – Lwów, 1900-1906. – Т. 1-5; та ін.

²⁵ *Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa-Kraków, 1913.

²⁶ *Kraszewski J.I.* Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. – Warszawa, 1885.

²⁷ *Rulikowski E., Radziwiński Z.L.* Kniaziowie na Ostrogu Ostrogscy. – Kraków, 1880; *Rulikowski E.L., Radziwiński Luba Z.* Kniaziowie i szlachta między Sanem, Wieprzem, Bugiem, Prypetią, Dnieprzem, Sieniuchą i północnymi stokami Karpat osiedleni. – Kraków, 1888.

²⁸ *Lubomirski J.T.* Regestra skarbcza książąt Ostrogskich w Dubnie spisane w roku 1616 // Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. – Kraków, 1900. – Т. 6. – С. 206-221.

²⁹ *Rawita-Gawronski F.* Klasztor oo. Franciszkanów w Międzyrzeczu Ostrogskim: Szkic historyczny // Przewodnik naukowy i literacki: Dodatek miesięczny do «Gazety Lwowskiej». – Lwów, 1917. – С. 943-960

³⁰ *Rolle A.J.* Ks. Bazyli Ostrogski i jego zatarg z Kosinskim // *Rolle A.J.* Opowiadania historyczne. – Lwów, 1887. – С. 58-59.

³¹ *Steki T.* Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. – Kraków, 1888.

Богоявленська церква (собор) в Острозі

Окремо слід згадати про польського вченого Владислава Лушкевича, який підготував спеціальну роботу, присвячену острозькій Богоявленській церкві, опубліковану 1886 року в авторитетному краківському часописі мистецтвознавчого спрямування «Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce»³². Зважаючи на предмет авторського викладу, доволі переконливий спосіб оперування матеріалом і зміст основних висновків, цю працю можна вважати першим фаховим, себто власне архітектурознавчим, дослідженням спадщини, пов'язаної з будівельними ініціативами князів Острозьких.

Оскільки в історико-архітектурних студіях надзвичайно велику роль відіграє фіксаційна іконографія, слід відзначити, що до початку Першої Світової війни був накопичений важливий масив картографічних, обмірних, видових, фотографічних матеріалів. Особливої ваги цей матеріал набуває, коли пригадати, як багато пам'яток старовини було втрачено або серйозно ушкоджено в подальші десятиліття. Серед митців, яких надихали історичні об'єкти краю, назвемо Антонія Ланге, Жана-Жакоба Бургіньйона, Яна-Генрика Мюнца, Наполеона Орду, Генрика Пейера, Зигмунта Фогеля. Декілька цікавих замальовок Острога залишив Юзеф-Ігнаци Крашевський, низку унікальних фотознімків архітектурних пам'яток Волині і Острожчини виконав Адріан Прахов.

Узагальнено характеризуючи напрацювання XIX – початку XX століття, можна дійти висновку, що в цілому це була доба усвідомлення надзвичайної важливості культурної спадщини Волині. Про це, між іншим, свідчить низка реставраційних акцій, серед яких масштабністю і суспільним розголосом вирізнялися відновлювальні роботи в Острозькому замку, які тривали декілька десятиліть, починаючи з середини 1860-х років³³. Одночасно прийшло розуміння необхідності здійснювати пам'яткоохоронні заходи, боротися за збереження автентичного вигляду об'єктів старовини. Одним із прикладів такої боротьби стала справедлива критика голови Московського археологічного товариства графині Прасков'ї Уварової на адресу православних черниць, котрі ініціювали перебудову стародавнього монастиря в Зимному у псевдоросійському архітектурному стилі. На жаль, у цей саме період доволі широкого розмаху набули неоконирні акції російської влади, спрямовані на знищення або перебудову за православними канонами давніх католицьких святинь (серед показових прикладів – колишні капуцинський костел в Острозі, кармелітський і бернардинський в Дубно, францисканський в Корці та ін.). Зауважимо принагідно, що і в сучасних умовах реконструкція, спричи-

³² *Luszczkiewicz W.* Ruina Bohojawleńskiej cerkwi w zamku ostrogskim na Wołyniu // *Sprawozdania Komisji do badania Historii sztuki w Polsce*. – Kraków, 1886. – Т. 3, zesz. 3. – S. 67-92.

³³ *Памятники архитектуры в дореволюционной России: Очерки истории архитектурной реставрации / Под. общ. ред. доктора архитектуры А.С. Щенкова*. – Москва, 2002. – С. 221-223, 283-287, 432-433.

нена зміною конфесійної приналежності храмів, залишається дуже болючою темою в царині охорони архітектурної спадщини³⁴.

Наступний період в історії дослідження об'єктів, побудованих на кошти «некоронованих королів Русі», припадає на міжвоєнні часи, коли більша частина земель давнього Острозького князівства опинилася у складі Другої Речі Посполитої (1918-1939). Одним з пріоритетних об'єктів зацікавлення польської влади та наукової спільноти стала та частина історичної спадщини «східних кресів», яку можна було пов'язати з ідеологічними потребами відновлення і укріплення польської культурно-релігійної ідентичності. Одним з наслідків нової національної політики стали реставраційні роботи, спрямовані на повернення колишнім католицьким святиням Волині їх первісного вигляду (Остріг, Дубно, Кременець та ін.).

В історико-архітектурних студіях зміни не були такими кардинальними. Як і у попередні часи, відповідні сюжети здебільшого впліталася в ширший контекст науково-популярних або загальноісторичних праць. Серед польських авторів 1920-х – 1930-х років помітний внесок у вивчення пам'яток старовини краю внесли Якуб Гоффман³⁵, Станіслав Зайончковський³⁶, Казимир Левицький³⁷, Казимир Молендзинський³⁸, Мечислав Орлович³⁹, Владислав Томкевич⁴⁰, Валер'ян Харкевич⁴¹, а з українських вчених Дмитро Антонович⁴², Леонід Маслов⁴³, Іван Огієнко⁴⁴ (митрополит Іларіон), Олексій Баранович⁴⁵ та інші автори.

³⁴ Ричков П. Міжконфесійний трансморфізм в сакральній архітектурі Волині // *Między Wrocławiem a Lwowem. Sztuka na Szląsku, w Małopolsce i na Rusi Koronnej od XVI do XVII wieku.* – Wrocław, 2011. – S. 383-398.

³⁵ Hoffman J. Przewodnik po Wołyniu. – Warszawa, 1938.

³⁶ Zajączkowski S. Wołyń pod panowaniem Litwy // *Rocznik Wołyński.* – Równe, 1931. – T. 2. – S. 1-25.

³⁷ Lewicki K. Ks. Ostrogscy w służbie Rzeczypospolitej // *Rocznik Wołyński.* – Równe, 1938. – T. 7. – S. 1-66.

³⁸ Molendziński K. Klasztor pofranciszkański w Międzyrzeczu Ostrogskim // *Rocznik Wołyński.* – Równe, 1935 – T. 4. – S. 103-136, il.

³⁹ Orłowicz M. Pustrowany przewodnik po Wołyniu. – Łuck, 1929.

⁴⁰ Tomkiewicz W. Wołyń w Koronie (1569-1795) // *Rocznik Wołyński.* – Równe, 1931. – T. 2. – S. 26-66.

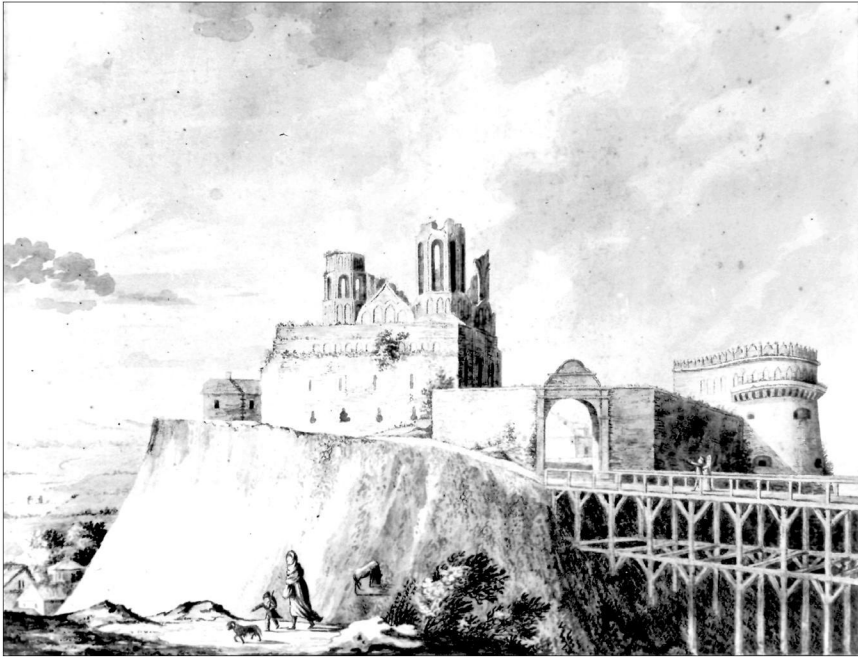
⁴¹ Charkiewicz W. «Scypjon ruski» Konstanty Iwanowicz księżę Ostrogski, wielki hetman litewski, wojewoda trocki, kasztelan wileński, marszałek ziemi wołyńskiej, starosta łucki, braclawski, winnicki etc. etc. – Wilno, 1934.

⁴² Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – Київ, 1993; *Antonowysch D.* Deutsche Einflüsse auf die Ukrainische Kunst. – Leipzig, 1942.

⁴³ Маслов Л. Церква Св. Трійці в Межирічі Острожському // *Наша Батьківщина.* – Львів, 1937. – Ч. 6. – С. 131-137; та ін.

⁴⁴ Іларіон, митрополит (Огієнко Іван). Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. Історична монографія. – Б.м., 1992.

⁴⁵ Баранович О. Панське місто за часів Польської держави. Старий Костянтинів // *Записки історико-філологічного відділу ВУАН.* – Київ, 1928. – С. 1-63; Баранович А.І. Новый город Западной Украины XVI в. (основание Староконстантинова) // *Ученые записки Института славяноведения АН СССР.* – Москва, 1951. – Т. 3. – С. 236-263.

*Остріг. Найстаріше авторизоване зображення замку.
Акварель Ж.-Ж. Бургіньйона. 1790-ті роки*

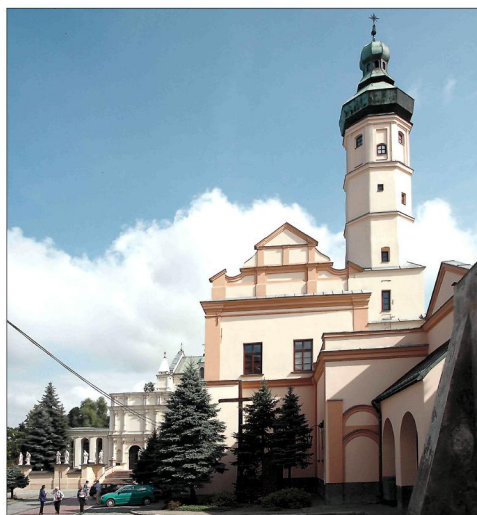
*Остріг. Загальний вигляд неоготичної версії парафіяльного костелу
після пожежі. Бл. 1900 р.*

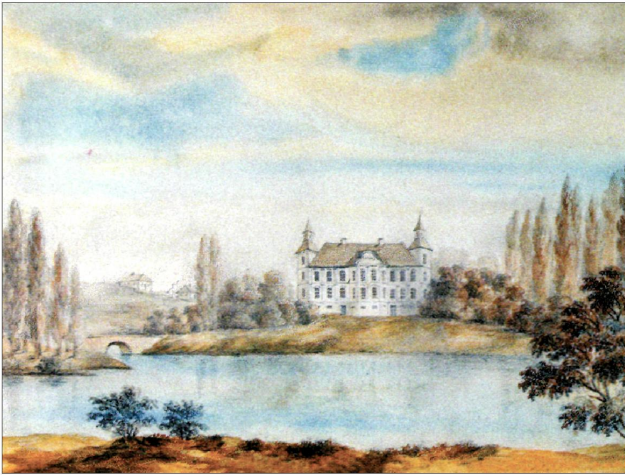
Тарнув. Рештки замку Тарновських (Острозьких). Сучасне фото

*Тарнув. Кафедральна
базиліка Різдва Найсвятішої
Діви Марії. Сучасне фото*

*Ярослав. Колегіата Божого Тіла
(колишній єзуїтський костел
Св. Яна). Сучасне фото*

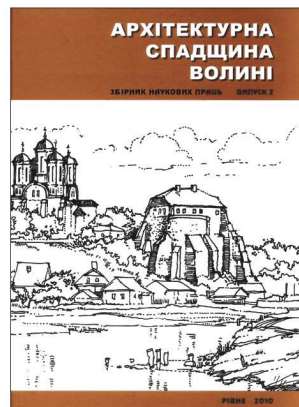
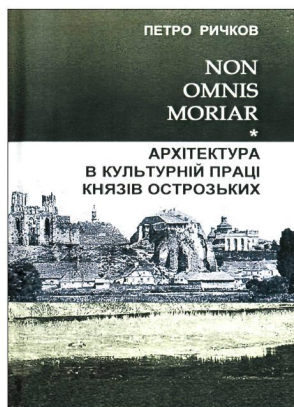
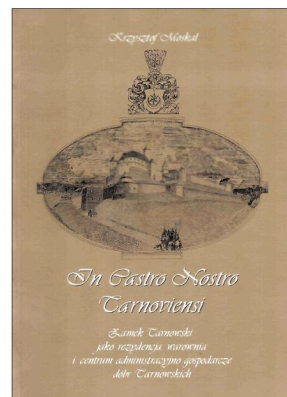
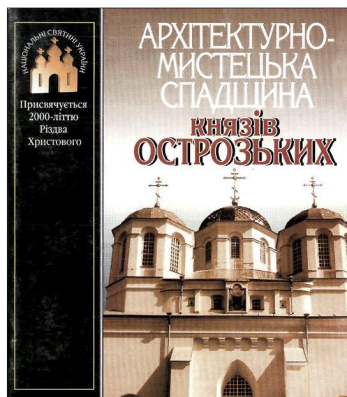
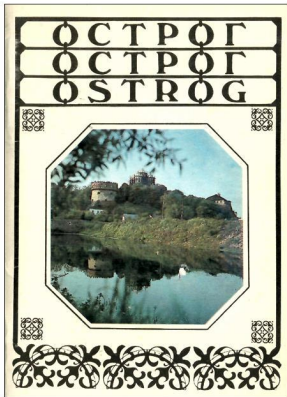
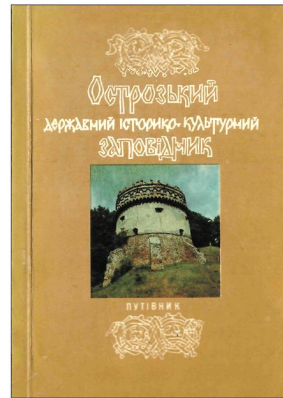
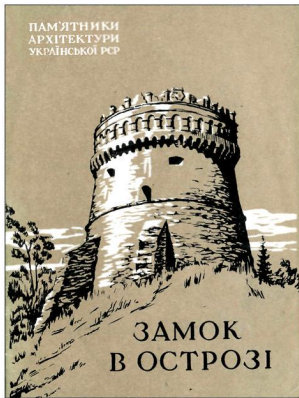

*Дятлово.
Палац Радзивілів на
місці колишнього замку
Острозьких.
Акварель Н. Орди.
1860-ті рр.*

*Остріг.
Луцька брама. Фото кінця
1940-х років*

*Вільно. Фрагмент мапи
Г. Брауна і Ф. Гогенберга
із позначенням церкви
Св. Миколая (№ 17),
заснованої на кошт
кн. К.І. Острозького.
1581 р.*

Архітектурні сюжети на обкладинках історичної Острогівани

Приєднання Західної Волині до складу УРСР в повоєнну добу створило кращі умови для досліджень архітектурних пам'яток краю радянськими вченими. Втім, проблемним місцем наукової продукції практично всіх авторів цієї доби була їх відповідність партійно-класовій ідеології, що тримала історичну науку під пильним контролем. Саме через тиск ідеології значні зусилля, витрачені у свій час на підготовку багатотомної «Історії міст і сіл УРСР», виявилися марними. Аналогічні вади, хоча і меншою мірою, проглядалися і у виданнях краєзнавчого жанру⁴⁶. Принципова ворожість комуністичної влади до пам'яток храмового зодчества супроводжувалася їх масовим нищенням на практиці, ігноруванням архітектурної спадщини минулого в генеральних планах розбудови міст, репресіями дослідників та оборонців культових споруд.

Характерною і загалом дуже позитивною особливістю вивчення будівельних ініціатив князів Острозьких у другій половині ХХ століття стало безпосереднє долучення до архітектурознавчих студій фахових архітекторів-реставраторів. Як результат, у 1960-х роках Київський науково-дослідний інститут теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури підготував кількатомову працю «Історія українського мистецтва», в якій фактично вперше в систематичний спосіб була здійснена спроба відтворити багатомістову еволюцію різних жанрів українського мистецтва. Архітектурний спадок будівельної діяльності Острозьких також віднайшов у цій строкатій картині своє належне місце як один з важливих етапів розвитку українського зодчества⁴⁷.

Головним ініціатором мистецтвознавчого вивчення історичних об'єктів Острожчини і, ширше, всієї Волині у повоєнні десятиліття став невтомний ентузіаст пам'яткоохоронної справи Григорій Логвин (1910-2001). Захистивши ще в 1948 році кандидатську дисертацію, присвячену архітектурі Святогірського монастиря в селі Зимному поблизу Володимира-Волинського, він в подальшому багато і натхненно писав про інші стародавні пам'ятки цього краю, як і, зрештою, цілої України. В 1959 році вийшла в світ його зовсім невелика, майже мініатюрна книжка «Замок в Острозі»⁴⁸, яка стала прикметною віхою в історії досліджень архітектурної спадщини князів Острозьких, оскільки в архітектурній історіографії це було перше україномовне книжкове видання, спеціально присвячене цьому унікальному архітектурному ансамблю. Завдячуючи ще й неабиякому літературному таланту, Григорій Никонович згодом став авторитетним захисником та популяризатором

⁴⁶ Див., наприклад: *Равчук Г.* Острог і його околиці. – Львів, 1960; *Равчук Г.Р.* По історичних пам'ятках міста Острога і його околиць. – Львів, 1966; *Равчук Г.Р., Ткач І.О.* Острог. Краєзнавчий нарис. – Львів, 1987; та ін.

⁴⁷ *Історія українського мистецтва: в 6 т. / Гол. ред. М.П. Бажан.* – Київ, 1967. – Т. 2 [Мистецтво XIV – першої половини XVII століття].

⁴⁸ *Логвин Г.Н.* Замок в Острозі (пам'ятки архітектури XV-XVI ст.). – Київ, 1959.

ром архітектурної старовини, видав декілька змістовних мистецтвознавчих праць. Серед них окрему увагу в контексті нашої теми привертає синтетична за змістом і яскрава за формою праця «По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки»⁴⁹. В цій яскравій науково-популярній праці архітектурним та мистецьким пам'яткам Острожчини автор присвятив не одну сторінку і найяскравіші епітети, уникаючи сухих характеристик і надаючи своєму викладу живого авторського звучання.

У 1960-х роках розпочалася багатолітня наукова кар'єра учениці та послідовниці Григорія Логвина архітектора-реставратора Олени Годованюк. Її тривале вивчення острозького замкового комплексу вилилися в дисертаційне дослідження⁵⁰, яке згодом було продовжене низкою наукових розвідок інших визначних архітектурних пам'яток околиць Острога і цілої Волині (Дермань, Межиріч, Мильці та ін.)⁵¹. Окрім наукових розвідок О. Годованюк залишила по собі ще й значний спадок у проектно-реставраційній діяльності, зокрема при реставрації перлини монастирської архітектури – славнозвісного монастиря в Межирічі біля Острога.

Важливе значення для розвитку архітектурної Острогії мали дослідження, присвячені меценатській і економічній політиці окремих представників княжого роду, а також видання маловідомих джерел, серед яких окремо слід виділити опублікований Олександром Бевзом «Острозький літописець»⁵². Кілька яскравих робіт з історії Острога часів його найбільшого розквіту підготували Володимир Александрович⁵³, Микола Ковальський⁵⁴,

⁴⁹ Логвин Г.Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. – Київ, 1968.

⁵⁰ Годованюк Е.М. Замок в Остроге: историко-архитектурное исследование. Диссертация на соискание научной степени канд. архит. – Киев, 1972.

⁵¹ Годованюк Е.М. Надвратные башни городских укреплений Острога и Дубно // Строительство и архитектура. – Москва, 1969. – Вып. 5. – С. 33-36; Годованюк Е.М. Два храма на Вольни // Архитектурное наследство. – Москва, 1979. – Вып. 27. – С. 80-88; Годованюк Е.М. Исследование бастионных замчиц Вольни // Исследование и охрана архитектурного наследия Украины. – Киев, 1980. – С. 82-88; Годованюк О. Троїцький монастир-фортеця у Межирічі-Острозькому і його місце в розвитку монументального зодчества України XVI-XVII ст. // Архітектурна спадщина України. – Київ, 1995. – Вип. 2. – С. 62-78; Годованюк О.М. Пам'ятки будівельної діяльності князів Острозьких в Острозі // Острозька давнина. Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 40-58; Годованюк О.М. Монастирі та храми Волинського краю. – Київ, 2004; Годованюк О.М. Вплив готики на муроване монументальне будівництво Волині кінця XIII – XVI ст. // Архітектурна спадщина Волині. – Рівне, 2008. – С. 9-22; Годованюк О.М. Ренесанс в архітектурній спадщині Волині XVI – першій половині XVII ст. // Архітектурна спадщина Волині. – Рівне, 2010. – Вип. 2. – С. 51-65; та ін.

⁵² Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження. – Київ, 1971.

⁵³ Александрович В. Один із будівничих Острога // Жовтень. – Київ, 1985. – Вип. 3. – С. 134; Александрович В. Мистецьке середовище Острога епохи Академії (1570-1630) рр.) // Острозька давнина. Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 59-68; та ін.

⁵⁴ Ковальський Н.П. Акт 1603 года раздела владений князей Острозских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 2. – С. 113-137; Ковальський М.П. Етюди з історії Острогаю – Острог, 1998; та ін.

Ігор Мицько⁵⁵. Острожанин Петро Андрухов ще у 1989 році став ініціатором створення науково-краєзначого товариства «Спадщина», яке завдяки проведеному низки конференцій і публікації наукових збірок під загальною назвою «Остріг на порозі 900-річчя» дало серйозний імпульс для вивчення миналого всього Острозького князівства і, особливо, його столичного міста.

Двадцятирічний період української незалежності, безумовно, справив позитивний вплив на поступ історичної науки та мистецтвознавства. З точки зору нашого предмету важливе значення мало відновлення в Острозі Академії, яка тепер має статус Національного університету. В стінах цього вищого навчального закладу поступово сформувався потужний дослідницький осередок, який підготував і видав цілий шерг робіт, дотичних до архітектури та містобудування Острожчини. Зasadничою працею в цьому сенсі можна вважати енциклопедичне видання «Острозька академія XVI-XVII ст.» в його першій (1996) та значно розширеній другій (2011) версіях. Безперечно, сучасна Острозька академія має достатній потенціал, щоб і надалі відігравати провідну роль в дослідженні містобудівних та архітектурних ініціатив династії Острозьких.

Історією найпотужнішого українського роду доби Середньовіччя і Ранняго нового часу в окреслений період займалися такі добре знані вітчизняні автори, як Віктор Атаманенко⁵⁶, Олена Бабакова⁵⁷, Микола Бендюк⁵⁸, Тарас Вихованець⁵⁹, Ірина Ворончук⁶⁰, Світлана Гаврилюк⁶¹, Олег Гень⁶², Андрій Заяць⁶³,

⁵⁵ *Мицько І.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – Київ, 1990.

⁵⁶ *Атаманенко В.Б.* Описи замків князів Острозьких першої половини XVII століття // Середньовіччя і ранньомодерні оборонні споруди Волині. – Кременець, 2006. – С. 118-125; *Атаманенко В.Б.* Двори-фільварки Степанської волості // Архітектурна спадщина Волині. – Рівне, 2010. – Вип. 12. – С. 9-22.

⁵⁷ *Бабакова О.* Ostrogiæ ducum primus catholicus – фундаторська діяльність та релігійність князя Януша Острозького після конверсії на римо-католицизм // Просемінарії: Медєвістика. Історія Церкви, науки і культури. – Київ, 2008. – Вип. 7. – С. 120-123.

⁵⁸ *Бендюк М.* Сакральний хрест: історія, типологія, криптографія і символіка // Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в м. Острозі і на Волині. – Острог, 2006. – Вип. 1 – С. 254-257.

⁵⁹ *Вихованець Т., Тесленко І.* Старий Кривин: дослідження та матеріали з історії Південно-Східної Волині. – Білий Дунаєць – Остріг, 2005; *Вихованець Т.* Острозькі храми XVI – середини XVII століття // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 178-181; та ін.

⁶⁰ *Ворончук І.* Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарним списком 1620 року). – Київ-Старокостянтинів, 2001; *Ворончук І.* Фортифікаційні споруди Острожчини (за інвентарем маєтків князів Острозьких 1620 року) // Середньовіччя і ранньомодерні оборонні споруди Волині. – Кременець, 2006. – С. 126-136; *Ворончук І.О.* Населення Волині в в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. – Київ, 2011.

⁶¹ *Гаврилюк С.* Архітектурні пам'ятки міста Острога як об'єкти вивчення та збереження // Острогіана в Україні і Європі. – Старокостянтинів, 2001. – С. 339-348; *Гаврилюк С.* Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.). – Луцьк, 2002.

⁶² *Гень О.Ф.* Міста – фортеці Волині, засновані князями Острозькими // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2001. – Вип. 2. – С. 91-99.

⁶³ *Заяць А.* Обороноздатність волинських міст XVI – першої половини XVII ст. //

Вітольд-Юзеф Ковалів⁶⁴, Микола Ковальський⁶⁵, Петро Кралюк⁶⁶, Віктор Луц⁶⁷, Орест Мацюк⁶⁸, Ігор Мицько⁶⁹, Богдан Прищеп⁷⁰, Олег Сидор-Габелінда⁷¹, Володимир Собчук⁷², Петро Троневиць⁷³, Ігор Тесленко⁷⁴, Василій Ульяновський⁷⁵, Наталя Яковенко⁷⁶ та ін.

На фоні великої кількості робіт, присвячених безпосередньо представникам княжого роду і людям з їхнього оточення, відносно скромнішим є коло сучасних дослідників архітектурної спадщини Острозьких. Тут представлені такі українські автори, як Оксана Байцар-Артеменко і Кость Присяжний⁷⁷,

Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині. – Кременець, 2006. – С. 57-63; *Заяць А.* Урбаністичний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2003; та ін.

⁶⁴ *Kowalów W.J.* Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. – Biały Dunajec-Ostróg, 2001; та ін.

⁶⁵ *Ковальський М.* Етюди з історії Острога. Нариси. – Острог, 1998; та ін.

⁶⁶ *Кралюк П.* Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. – Острог, 2007; та ін.

⁶⁷ *Луц В.* Інвентарні описи Дерманського монастиря XVI–XVII століття в науковому доробку Володимира Вуйцика // Волинська ікона: дослідження та реставрація. – Луцьк, 2003. – Вип. 10: Матеріали X міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 17-19 вересня 2003 року. – С. 165-166; та ін.

⁶⁸ *Мацюк О.* Замки і фортеці Західної України. Мандрівки історичні. – Львів, 1997.

⁶⁹ *Мицько І.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія // Острозька давнина. Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 13-23; та ін.

⁷⁰ *Прищеп Б.А.* Матеріали до реконструкції історичної топографії Острога доби середньовіччя // Архітектурна спадщина Волині, 2008. – С. 23-28; *Прищеп Б.А.* Історична топографія Дубна доби середньовіччя // Архітектурна спадщина Волині. – Рівне, 2010. – Вип. 2. – С. 149-153; та ін.

⁷¹ *Сидор-Габелінда О.* Надгробок князя Костянтина Острозького в Успенському соборі Києво-Печерської Лаври // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1998. – Т. 236: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – С. 279-293.

⁷² *Собчук В.* Мережа оборонних споруд Південної Волині (середина XIV – перша половина XVII ст.) // Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині. – Кременець, 2006. – С. 17-56; та ін.

⁷³ *Троневиць П.О.* Два архітектурні комплекси в історії Жидичинського монастиря на Волині // Архітектурна спадщина Волині. – Рівне, 2010. – Вип. 2. – С. 164-170; та ін.

⁷⁴ *Тесленко І.А.* Шляхетська нерухома власність у «нижньому» острозькому замку (пригородку) наприкінці XVI – на початку XVII ст. // Студії і матеріали з історії Волині. 2009. – Кременець, 2009. – С. 192-225; *Тесленко І.А.* Острозька волость у 1565-1608 роках: формування території, структура землеволодіння та механізм управління. Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук. – Київ, 2006; та ін.

⁷⁵ *Ульяновський В.* Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К.І. Острозького // Острозька давнина. Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 24-31; *Ульяновський В.І.* Пам'ятник Костянтину Острозькому в Києво-Печерській Лаврі // Український історичний журнал. – Київ, 1995. – Вип. 2. – С. 112-121; *Ульяновський В.І.* «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький. – Острог, 2009; *Ульяновський В.І.* Князь Василь-Костянтин Острозький: Історичний портрет у галереї предків та нащадків. – Київ, 2012; та ін.

⁷⁶ *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Вид. 2-е. – Київ, 2008; *Яковенко Н.* Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – Київ, 2002; та ін.

⁷⁷ *Байцар-Артеменко О., Присяжний К.* Луцька брама в Острозі. Дослідження та спроба реконструкції // Фортеця. Збірник заповідника «Тустань» на пошану Михайла Рожка. – Львів, 2009. – С. 490-497.

Віктор Вечерський⁷⁸, Володимир Вуйцик⁷⁹, Леонід Крощенко⁸⁰, Ольга Михайлишин⁸¹, Юрій Нельговський⁸², Леонід Прибега⁸³, Петро Ричков⁸⁴, Тетяна Трегубова⁸⁵, Ігор Фуголь⁸⁶, Сергій Юрченко⁸⁷ та ін. Головними мотиваційними чинниками для нових історико-архітектурних праць протягом двох останніх десятиліть були відкриття незнаних раніше архівних першоджерел, продовження комплексних археологічних розкопок, дослідження об'єктів в природі з метою інвентаризації та паспортизації, потреби реставраційного проектування, компаративний та композиційний аналіз, наукова популяризація уцілілої та втраченої архітектурної спадщини. Переконливим показником зацікавленості острозькою тематикою є поява в останні роки туристичних і краєзнавчих видань, розрахованих на ширше коло читачів, однак їх кількість і якість виглядає все ще дуже скромно.

Як і раніше, з боку польських дослідників не зменшувався інтерес до так званих «східних кресів» Першої Речі Посполитої⁸⁸. Однак якщо в період

⁷⁸ *Вечерський В.* Фортеці й замки України. – Київ, 2011; та ін.

⁷⁹ *Вуйцик В.* Дерманський монастир-фортеця // Вісник Інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 2004. – Ч. 14. – С. 292-299.

⁸⁰ *Крощенко Л.* Старий Костянтинів – нове волинське місто XVI ст. // Архітектурна спадщина України. – Київ, 2002. – Вип. 5. – С. 132-152; та ін.

⁸¹ *Михайлишин О.* Відбудова замку Острозьких-Любомирських в Дубно в 20-30-х рр. XX століття: аспекти формування методики реновації // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. – 2009. – Вип. 6. – С. 133-144. *Михайлишин О.* Невідомі проекти відбудови замку Острозьких-Любомирських в Дубно (1920-30 роки) // Архітектурна спадщина Волині. – Вип. 3. – Рівне, 2012. – С. 177-190; *Михайлишин О.* Архітектура і містобудування Західної Волині 1921-1939 років. – Рівне, 2013.

⁸² *Нельговський Ю.* Ренесанс в архітектурі України XVI – першої половини XVII ст. // Українське мистецтво у міжнародних зв'язках. Дожовтневий період. – Київ, 1983. – С. 42-60; та ін.

⁸³ *Прибега Л.* Історико-типологічні особливості пам'яток оборонної архітектури України XIII – XVIII ст. // Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень. – Київ, 2006. – Вип. 2. – С. 243-264; та ін.

⁸⁴ *Ричков П.А.* Дорогами южної Ровенщини. – Москва, 1989; *Ричков П.* До історії спорудження єзуїтського колегіуму в Острозі // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть. – Луцьк, 2000. – Вип. 7. – С. 76-81; *Ричков П.А.* Католицькі храми та монастирі Острога // Остріг на порозі 900-річчя. Матеріали I-III науково-практичних конференцій (1990-1992). – Остріг, 1992. – Ч. 2. – С. 16-21; *Ричков П.А.* Острог (архітектурно-планувальний розвій міста) // Острозька академія XVI-XVII ст. – Острог, 1997. – С. 116-121; *Ричков П.* Острозька спадщина архітектора Джакомо Бріано // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть. – Луцьк, 2000. – Вип. 7. – С. 81-84; *Ричков П.А., Луц В.Д.* Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ, 2004; *Ричков П.А.* Архітектурно-просторовий розвиток Острога за картографічними джерелами // Архітектурна спадщина Волині. – Рівне, 2010. – Вип. 2. – С. 5-28; *Ричков П.* NON OMNIS MORIAR. Архітектура в культурній праці князів Острозьких. – Рівне, 2011; та ін.

⁸⁵ *Трегубова Т.* Полонне – місто-фортеця XVII ст. // Мистецтво і сучасність: збірник наукових праць. – Київ, 1980. – С. 204-210.

⁸⁶ *Фуголь І.* Замок в м. Дубні Рівненської обл. // Вісник Укрзахідпроектреставрації. – Львів, 1995. – Вип. 3. – С. 57-58.

⁸⁷ *Юрченко С.* Про час будівництва Луцької брами в Дубні // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 2001. – Т. 241: Праці Комісії архітектури та містобудування. – С. 511-516.

⁸⁸ Конкретним втіленням цього інтересу можна вважати інформативне, добре ілюстроване

Польської Народної Республіки цей інтерес свідомо і небезуспішно стримувався комуністичною владою з мотивів ідеологічної гармонії з Радянським Союзом, то після розвалу останнього і утворення незалежної України він значно поглибився і активізувався. Одним зі свідчень цього інтересу стало видання серії наукових збірок під титулом «Sztuka Kresów Wschodnich» (1994-2006) під редакцією Яна Островського. Серед численного представництва польських науковців, в працях яких спостерігається підвищена зацікавленість меценатською діяльністю різних поколінь родини Острозьких, слід передовсім назвати таких дослідників, як Анджей-Юзеф Барановський⁸⁹, Пьотр Богдзевич⁹⁰, Збіслав Войтковяк⁹¹, Богдан Геркен⁹², Мечислав Гембарович⁹³, Марія Каламайська-Саїд⁹⁴, Єжи Ковальчик⁹⁵, Томаш Кемпа⁹⁶, Пьотр Краковський⁹⁷, Пьотр Красні⁹⁸, Роберт Кункель⁹⁹, Станіслав Лоза¹⁰⁰, Адам Мілобєндзький¹⁰¹, Єжи Пашєнда¹⁰², Януш Тазбір¹⁰³, Тереза Хинчевська-Гєннєль¹⁰⁴ та ін.

видання: Encyklopedia kresów. – Kraków, 2004.

⁸⁹ *Baranowski A.J.* Między Rzymem a Wilnem. Magnackie fundacje sakralne w Wielkim Księstwie Litewskim w czasach kontreformacji na tle polityki dynastycznej w Europie Środkowej. – Warszawa, 2006.

⁹⁰ *Bohdziewicz P.* Kościół i klasztor pobernardyński w Dubnie // Biuletyn Historii Sztuki. – Warszawa, 1959. – R. 21, nr 3/4. – S. 398-400; та ін.

⁹¹ *Wojtkowiak Z.* Ostrogski Konstanty Iwanowicz (ok. 1460-1530) // Polski słownik biograficzny. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1979. – T. 24. – S. 486-489.

⁹² *Guerquin B.* Zamki w Polsce. Wyd. 2. poprawione. – Warszawa, 1984.

⁹³ *Gębarowicz M.* Studia nad dziejami kultury artystycznej późnego Renesansu w Polsce. – Toruń, 1962.

⁹⁴ *Kalamajska-Saeed M.* Krakowski złotnik w Miedzyrzeczu Ostrogskim // Sztuka kresów wschodnich (Materiały sesji naukowej, Kraków, marzec 1994). – Kraków, 1994. – T. 1. – S. 133-137.

⁹⁵ *Kowalczyk J.* Sebastiano Serlio a sztuka Polska. O roli włoskich traktatów architektonicznych w dobie nowożytnej. – Wrocław, 1973.

⁹⁶ *Kempa T.* Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. – Toruń, 1997; *Kempa T.* Dzieje rodu Ostrogskich. – Toruń, 2003; *Kempa T.* Wobec kontreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku. – Toruń, 2007; та ін.

⁹⁷ *Krakowski P.* Pomnik nagrobowy ks. Ostrogskich // Studia Renesansowe. – Wrocław, 1957. – T. 2. – S. 263-301.

⁹⁸ *Krasny P.* Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej, 1596-1914. – Kraków, 2003. – 429 s.

⁹⁹ *Kunkiel R.* Późnogotyckie cerkwie na zachodnich rubieżach Wielkiego Księstwa Litewskiego // Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI-XVII w. – Lublin, 2000. – S. 37-54.

¹⁰⁰ *Loza S.* Architekci i budowniczowie w Polsce. – Warszawa, 1954.

¹⁰¹ *Milobędzki A.* Zarys dziejów architektury w Polsce. Wyd. 2. – Warszawa, 1968.

¹⁰² *Paszenda J., Poplatek J.* Słownik jezuitów artystów. – Kraków, 1972; *Paszenda J.* Architektura kolegium jezuitów w Ostrogu // Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII wieku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Warszawa, październik 1997. – Warszawa, 1998. – S. 285-304.

¹⁰³ *Tazbir J.* Kultura szlachecka w Polsce. – Poznań, 1998.

¹⁰⁴ *Chynczewska-Hennel T.* Ostrogski Janusz (ok. 1554-1620) // Polski słownik biograficzny. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1979. – T. 24. – S. 481-486; *Chynczewska-Hennel T.* Ostrogski Konstanty Wasyl (ok. 1526-1608) // Polski słownik biograficzny. – Wrocław-Warszawa-

Окрім українських і польських вчених певні аспектами історії Острозького князівства представили у своїх працях дослідники з Білорусії (Юрій Єгоров¹⁰⁵, Геннадій Саганович¹⁰⁶, Михайл Ткачов¹⁰⁷, Володимир Чантурія¹⁰⁸), Росії (Леонід Соболев¹⁰⁹, Андрій Флієр¹¹⁰) та Литви (Герман Шлевіс¹¹¹, Альге Янкявічене¹¹²). Серед узагальнюючих робіт слід назвати також енциклопедичне видання «Культура Великого Князівства Литовського», в якому по-важне місце відведено кн. Костянтину Івановичу Острозькому, з особливим наголосом на його храмобудівних ініціативах у Вільні та інших містах¹¹³. Попри наявність інтересу зарубіжних істориків до «острозької тематики», тісніша наукова співпраця з ними видається нам поки що справою майбутнього.

Підсумовуючи цей короткий історіографічний огляд, хотілося б вказати на перспективи подальших досліджень архітектурної спадщини князів Острозьких. На нашу думку, ця спадщина включає **усю** сукупність реалізованих (і нереалізованих) будівельних ініціатив **усіх** представників князівської династії на **усіх** територіях, що колись перебували у їхньому володінні або адміністративному підпорядкуванні.

По-перше, видається надзвичайно важливим розширення територіальних меж дослідження – того фактичного просторового домену, який в минулому асоціювався з володіннями князівської династії Острозьких. Так історично склалося, що українське архітектурознавство самообмежувалося ареалом в актуальних державних кордонах нашої держави, полишаючи

Kraków-Gdańsk, 1979. – Т. 24. – С. 489-495.

¹⁰⁵ *Егоров Ю.А.* Градостроительство Белоруссии. – Москва, 1954.

¹⁰⁶ *Саганович Г.М.* Айчыну сваю баронячы: Канстанцін Астрожскі. – Мінск, 1992.

¹⁰⁷ *Ткачоў М.А.* Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII-XVIII стст. – Мінск, 1978; *Ткачев М.А.* Замки Белоруссии. – Минск, 1987; та ін.

¹⁰⁸ *Чантурия В.А.* История архитектуры Белоруссии (дооктябрьский период). – Минск, 1985; *Чантурия В.А.* Памятники архитектуры и градостроительства Белоруссии. – Минск, 1986.

¹⁰⁹ *Соболев Л.* Борьба за наследство кн. К. И. Острожского в 40-е гг. XVI века // Острогіана в Україні і Європі. Матеріали міжнародного наукового симпозиуму 29-30 червня 2001 р. – Старокостянтинів, 2001. – С. 33-48.

¹¹⁰ *Флієр А.Я.* Древнерусские традиции в зодчестве Великого княжества Литовского в XV в. (на примере храмостроительной деятельности князей Острожских) // Архитектурное наследство. – Москва, 1986. – Вып. 34. – С. 152-157; *Флієр А.Я.* Эволюция планов православных каменных храмов на территории Украины с X по середину XVII в. // Архитектурное наследство. – Москва, 1988. – Вып. 35. – С. 86-96.

¹¹¹ *Шлевис Г.* Православные святыни Вильноса: страницы истории. – Вильнос, 2003; *Шлевис Г.* Православные храмы Литвы: страницы истории. – Вильнос, 2006.

¹¹² *Янкявичене А.* Взаимодействие архитектурных культур на территории Великого княжества Литовского в XV – первой половине XVI века // Архитектура мира. Материалы конференции «Запад-Восток: взаимодействие традиций в архитектуре». – Москва, 1993. – Вып. 2. – С. 14-18.

¹¹³ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai / Sud. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila. – Vilnius, 2001; польськомовний переклад див. Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy / Red. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, tłum. P. Bukowiec, B. Kałęba, B. Piasecka. – Kraków, 2011.

осторонь ті об'єкти і явища, що мали місце поза цими межами. Така ситуація зумовлювалася, ясна річ, особливостями функціонування державних наукових інституцій, однак загалом вона видається некоректною з огляду на синкретичність історичного процесу в минулому. Подолання такої обмеженості передбачає ініціювання нових і узагальнення наявних досліджень архітектурного меценатства Острозьких, що реалізовувалося поза межами історичної Волині і України загалом, тобто на території сучасних Білорусії, Литви та Польщі. В даному контексті видається вкрай актуальною необхідність активнішої співпраці із тими закордонними істориками, чії наукові інтереси перетинаються з вітчизняними колегами, які вивчають спадщину князів Острозьких.

По-друге, подальший розвиток відповідних досліджень можливий за умов розширення їх джерельної бази. На нашу думку, на сьогодні найбільший потенціал криється в археологічних розкопках головних об'єктів житлового, фортифікаційного та сакрального призначення, розташованих передовсім в міських поселеннях Острозького князівства. Результати археологічних студій необхідні як для отримання нової інформації, так і для верифікації раніше зібраних даних. Менше сподівань слід покладати на віднайдення невідомих писемних та іконографічних джерел. І все ж, пошуки в цьому напрямку також слід продовжити хоча би тому, що датування, авторство і стилістична атрибуція істотної частини досліджуваних архітектурних пам'яток все ще залишаються гіпотетичними, і кожна нова деталь дозволить по-новому оцінити або переглянути раніше сформульовані висновки.

По-третє, ще один дуже важливий, однак малодосліджений аспект архітектурно-мистецького меценатства Острозьких, – це стосунки замовника і архітектора-творця. Слід визнати, що по сьогодні в темряві минулого залишаються імена більшості майстрів, які формулювали проектні рішення, здійснювали реальне керівництво будівельними роботами, контролювали їх якість, а нерідко й самі брали до рук кельму і ватерпас. З іншого боку, неможливо собі уявити, що князь, опікуючись тією чи іншою новобудовою чи то як майбутній користувач, чи то просто як благодійник, не виказував свого мистецького смаку і естетичних уподобань, які, зрозуміло, формувалися в реальному часі і в реальному творчому середовищі. Архітектурно-мистецьке середовище доби князів Острозьких концентрувалося, в першу чергу, у найбільших містах держави, в якій вони жили, – у Вільні і Кракові, Львові і Варшаві. Разом з тим, не варто забувати і про приватні маєтки найзаможніших магнатських родин, з котрими Острозькі підтримували родинні та ділові контакти.

Узагальнено оцінюючи культурний потенціал архітектурно-мистецької спадщини родини Острозьких, звернімо також увагу на деякі визначальні риси, що були їй притаманні. З одного боку, старші представники династії

свідомо підтримували мистецькі традиції старокнязівської (домонгольської) доби, що було нелегким завданням в умовах певної дискримінації Православної церкви. Спорудження Богоявленського храму в Острозі та Свято-Троїцького в Межирічі – найбільш яскраві докази цього релігійного протекторату. З іншого боку, культурно-мистецьке життя Великого князівства Литовського та Речі Посполитої було інтегроване в загальноєвропейські процеси, що не могло не накласти свій відбиток і на естетичні смаки української аристократії. На зламі XVI та XVII ст. ситуація змінилася настільки радикально, що представники останніх поколінь династії у своїх архітектурно-мистецьких перевагах вже демонстрували очевидну прихильність до західної традиції храмового, фортифікаційного та світського будівництва, покладаючись при цьому значною мірою на досвідчених закордонних майстрів, головню італійського походження.

По-четверте, як видається, існує ще одне стратегічне завдання в майбутніх дослідженнях «архітектурної Острогії» – це уникнення аксіологічного дисбалансу поміж східною храмовою традицією, з одного боку, і традицією західною. Іншими словами, майбутні дослідники мають позбутися конфесійної упередженості у розгляді пам'яток як православної, так і католицької сакральної архітектури. Слід визнати, завдання це складне, однак ми повинні пам'ятати, що відсторонений мистецтвознавчий аналіз є невіддільною частиною турботи про кращу майбутню долю матеріальних решток архітектурної спадщини Острозьких в усіх її проявах. Озвучене завдання видається нам тим більш важливим, що значна частина пам'яток католицького храмування, меценатами якого виступали Януш Острозький та Анна-Алоїза Ходкевич, вже втрачена або значно спотворена пізнішими переробками. Ці процеси, на жаль, продовжуються і сьогодні (згадаємо, наприклад, Свято-Троїцький монастир в Межирічі).

Нарешті, **по-п'яте**, слід пам'ятати про соціально-культурну місію архітектурного мистецтва. Подальша розробка даної наукової тематики має і надалі спрямовуватися на популяризацію історичного минулого краю, держави, народу і української ідентичності загалом. Це означає, на наше переконання, що будь-які здобутки науковців так чи інакше мають трансформуватися в популярні, достатньо тиражовані видання, присвячені об'єктам різного таксономічного рівня – від окремої пам'ятки чи архітектурного комплексу до сукупної культурної спадщини усієї князівської династії. Той факт, що архітектура – це ще й символічний «місток» поміж минулим і сьогоденням, засвічується широким використанням архітектурної іконографії на обкладинках наукових та популярних видань.

При цьому не варто забувати також про те, що й за межами нашої держави пам'ять про Острозьких продовжує жити. Наприклад, у польських містах Ярославі і Тарнові, де залишилися певні історичні артефакти, пов'язані

з представниками славного князівського роду, до сьогодні існують вулиці, названі на честь князів Острозьких. Підкреслимо: не Острозького чи Острозької, а саме Острозьких, що наголошує значимість всієї родини для історичної долі міста.

Не можна оминати і такого аспекту в оцінці архітектурного доробку родини Острозьких, як його визначальна роль у формуванні української архітектурної ідентичності з кінця XV аж до початку XVII ст. Після Львова Остріг і загалом домен Острозьких виступав потужним носієм і хранителем старої архітектурної традиції, вкоріненої в будівельному досвіді давньоруської доби. Водночас саме в межах цього домену спостерігаємо перші прояви адаптації спочатку ренесансного будівельного мистецтва, а згодом маньєризму та барокко. Саме ці прояви в істотному вимірі вплинули на подальшу долю української архітектури.

В цьому контексті острозький замковий комплекс в складі архітектурної «трійці» – Вежі-донжону з її вражаючими контрфорсами, Богоявленської церкви, що тримає на своїх банях небосхил, та перлини фортифікаційного мистецтва Круглої (Нової) вежі, – можна розцінити як потужні прояви символічної архітектурної аури, як етапне, знакове явище в історії вітчизняної культури. І мабуть зовсім не випадково Юзеф-Ігнаці Крашевський, відвідуючи колись Остріг, порівняв тутешній замок над Вілією з німецькими замками над Рейном та мальовничими руїнами старої Англії¹¹⁴. Йшлося йому, очевидно, не стільки про зовнішній, формальний компаративізм, скільки про глибинну сутність цієї унікальної місцини (*genius loci*), котра в конкретних архітектурних образах поєднує культурний простір і історичний час. Потужним «каталізаторієм» такого поєднання в династичному домені Острозьких, власне, завжди була і залишається архітектурна спадщина.

¹¹⁴ *Kraszewski J.I.* Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. – Warszawa, 1985. – S. 262.